

Існують основні методи, якими педагог користується для розвитку естетичного сприймання і творчості. До них належать: спостереження явищ та об'єктів природи, які описані в поетичному витворі; бесіда про поетичні образи; розглядання відповідних ілюстрацій та картин про природу; показ декількох прийомів зображення; аналіз малюнків які виявляють ступінь творчості дитини при передачі поетичного образу

Багато використовувати в педагогічній роботі сукупність методів і прийомів роботи, які спрямовані на поглиблення сприйняття учнями пейзажної поезії в наступній послідовності:

- спостереження з читанням твору, розглядання ілюстрацій, малювання;
- читання твору, розглядання 1 -2 картин, бесіда, малювання;
- читання твору, бесіда, малювання.

Систематичність і послідовність педагогічної роботи, пов'язаної з розвитком естетичного сприйняття і творчості, сприяє тому, що учні успішно справляються з поставленими перед ними програмними завданнями.

Переважає більшість учнів з особливими освітніми потребами, особливо молодші класи, люблять малювати. Діти охоче відгукуються на пропозицію намалювати що-небудь і з задоволенням беруться за роботу. Для молодших школярів малювання представляє своєрідну гру. Цей вид діяльності їх захоплює і радує. Така зацікавленість спостерігається як на уроках малювання, так і під час позакласної роботи з образотворчої діяльності.

Дані методики зображення дають позитивні результати – оживляють малюнки дітей і значно розширює можливості в образотворчій діяльності.

Під час проведення занять ефективні наступні положення:

- цілеспрямованість диференційованого навчання в залежності від рівня розвитку композиції і своєрідності побудови дитячого малюнка, від розвитку графічної діяльності дітей;
- поетапне підвищення складності роботи при зображенні одних і тих же об'єктів.
- Використання різних матеріалів, форм графічної діяльності в орієнтуванні зображень по розміщенню і кольору, дій учнів мовленням, опора на досвід дітей.

Успішна соціальна адаптація – це бажаний кінцевий результат, шляхом до якого є розкриття і послідовний розвиток потенційних можливостей учнів з особливими освітніми потребами, в тому числі їх творчих здібностей.

Література:

1. И.А. Грошенко «Изобразительная деятельность во вспомогательной школе», М. «Просвещение», 1982 г.
2. Бтажнова М.М. Програми та перспективи розвитку корекційної допомоги дітям з інтелектуальною недостатністю. Дефектологія. - 1994р. - № 1 - с.11
3. Корекційна роль навчання в допоміжній школі. Під редакцією Г. М. Дульнева. - Москва, Педагогіка, 1971р.
4. Чен Н.В. Предметний тиждень. Образотворче мистецтво: Методичний посібник для вчителів. – Х.: Скорпіон, 2005. – 64 с.

УДК: 376.36:81'23

Барко В.В.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК І.С. МОРГУЛІСА І СЬОГОДЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТИФЛОПЕДАГОГІКИ

У статті аналізується науковий внесок видатного дефектолога І. С. Моргуліса у розвиток тифлопедагогіки. Розкрито розроблені ученим принципи корекційно-виховного процесу із незрячими дітьми, які він винайшов, спираючись на діалектичний метод; нові підходи до організації пізнавальної діяльності незрячих. Запропонована вченим схема педагогічного керівництва діяльністю незрячих дітей сьогодні має принципове значення,

напрацювання його наукової школи відкривають нові перспективи тифлологічних наукових розвідок: дослідження диференціації навчання дітей з порушеннями зору; вивчення компенсаторно-корекційної сутності методів навчання, пошук варіантів поєднання методів і посилення їх розвиваючих функцій тощо.

Ключові слова: тифлопедагогіка, сліпі і слабозорі діти, корекційно-виховний процес, принципи корекційно-виховного процесу.

Барко В. В.

НАУЧНЫЙ ВКЛАД И. С. МОРГУЛИСА В РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ТИФЛОПЕДАГОГИКИ

В статье анализируется научный вклад выдающегося дефектолога И. С. Моргулиса в развитие тифлопедагогика. Раскрыты разработанные ученым принципы коррекционно-воспитательного процесса с незрячими, которые он открыл, опираясь на диалектический метод; новые подходов к осуществлению познавательной деятельности незрячих. Предложенная ученым схема педагогического руководства деятельностью слепых детей сегодня имеет принципиальное значение; наработки его научной школы открывают новые перспективы тифлологических научных исследований: дифференциации обучения детей с дефектами зрения, изучение компенсаторно-коррекционной сущности методов обучения, поиск вариантов объединения методов и усиления их развивающих функций.

Ключевые слова: тифлопедагогика, слепые и слабовидящие дети, коррекционно-воспитательный процесс, принципы коррекционно-воспитательного процесса.

Vadym Barko

THE SCIENTIFIC CONTRIBUTION OF I. S. MORGULIS IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TYFLOPEDAGOGICS

The article is devoted to analysis of scientific contribution of prominent pedagogue I. S. Morgulis in the development of tyflopädagogics. The principles of correctional process with blind and cecutient children, developed by the scientist on the bases of dialectical method, are disclosed. Offered by the scientist approaches to pedagogical guidance by educational activity of blind children has a fundamental value today. The findings of I. S. Morgulis and his scientific school open new possibilities for tiflogologic researches, in particular for differentiation of educational process with visually impaired children, studing of correctional essence of educational methods, searching of variants of combining of methods and strengthening of their functions.

Key words: tyflopädagogics, blind children, correction process, principles of correction process.

Постановка проблеми. Ілля Семенович Моргуліс І. С. (1928 – 2011 рр.) – відомий український дефектолог, провідний фахівець у галузі тифлології, доктор педагогічних наук, професор, засновник і перший завідувач лабораторії тифлопедагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, автор більш як двохсот статей, методичних рекомендацій і посібників для педагогів спеціальних шкіл для сліпих і слабозорих учнів, співавтор букваря шрифтом Л. Брайля для сліпих, довідника з тифлології та багатьох інших видань. Видатний український тифлопедагог присвятив свої численні науково-педагогічні праці дослідженню теорії та практики корекційно-виховного процесу у школах для сліпих і слабозорих дітей. Проте наразі бракує спеціальних досліджень, присвячених висвітленню значення наукового внеску І. С. Моргуліса у розвиток вітчизняної та світової тифлології.

Аналіз актуальних досліджень. В окремих роботах автори відзначають роль науково-педагогічних ідей І. С. Моргуліса для становлення вітчизняної тифлології (С. В. Федоренко, В. А. Гладуш, М. О. Супрун). Проте у сучасній педагогічній науці не знаходимо розробок, посилянь, у яких би в узагальненому вигляді аналізувалися педагогічні погляди і наукова творчість І. С. Моргуліса. Тому сьогодні актуальним є проведення наукового аналізу та узагальнення життєвого шляху та наукових праць І. С. Моргуліса, що матиме теоретичне значення й велику практичну цінність у сучасних умовах реформування корекційної освіти, втілення гуманістичного підходу до навчання й виховання, широкого запровадження ідей освітньої інтеграції дітей із психофізичними вадами.

Метою статті є висвітлення основних складових науково-педагогічного доробку І. С. Моргуліса та його впливу на розвиток сучасної тифлології.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використовувались: теоретичні методи (аналітичний, історико-зіставний, порівняльний, ретроспективний, хронологічний, які дозволили: здійснити всебічний розгляд процесів освіти і виховання незрячих на початку і всередині ХХ століття; встановити основні етапи наукової діяльності І. С. Моргуліса, виявити значення наукового внеску І. С. Моргуліса у розвиток вітчизняної тифлопедагогіки); емпіричні (опитування, інтерв'ю, аналіз передового тифлопедагогічного досвіду, узагальнення незалежних характеристик та експертних оцінок з метою встановлення невідомих та маловідомих фактів науково-педагогічної діяльності І. С. Моргуліса).

Виклад основного матеріалу. Умовно педагогічний шлях вченого можливо розподілити на три етапи. Перший – з 1951 по 1965 рік є етапом наукового становлення І. С. Моргуліса; другий – з 1966 по 1984 роки – етапом формування наукової школи та розробки вченим ідей принципів сучасної тифлопедагогіки; третій – з 1985 і до кінця життєвого шляху дослідника у 2011 році – етапом впровадження та розвитку напрацювань вченого у теорію і практику української тифлології. Вчений у 60-х роках розпочав перші в Україні експериментальні дослідження з питань сенсорного виховання незрячих учнів, особливостей процесу навчання, виховання. Дослідження Іллі Семеновича базувалися на діалектико-матеріалістичній концепції про провідне значення соціальних чинників у становленні й розвитку компенсаторних процесів у аномальних дітей, спираючись на теоретичні положення, висунені видатними психологами Л. С. Виготським, О. Р. Лурією, Б. М. Тепловим, відомими тифлопедагогами М. І. Земцовою, О. Г. Литваком, Ю. А. Кулагіним, А. І. Зотовим та іншими [5, 6].

Вивчення практики роботи школи сліпих, проведене ученим у 60-х і 70-х роках ХХ століття і відображене у низці його праць, дозволило Іллі Семеновичу виокремити її найбільш суттєві недоліки: однобічний підхід до визначення предмету впливу; надмірна децентралізацію педагогічних засобів на вирішення завдань, що не мають вирішального значення для формування способів компенсації сліпоти. Вчений підкреслював, що основною метою школи має бути навчання сліпих учнів умінню вчитися, самостійно набувати знання, готуватись до активної діяльності [1; 2].

З 1974 року Ілля Семенович упродовж 17 років очолював лабораторію тифлопедагогіки у складі НДІ педагогіки, яка стала головним центром тифлологічної науки в українській республіці. Співробітниками лабораторії у різні роки були Т. А. Гроза, А. М. Максименко, С. О. Покутнева, Т. П. Свиридчук, Є. П. Синьова, І. П. Чигринова та інші. У 1984 році І. С. Моргуліс захистив докторську дисертацію на тему: «Теоретичні основи корекційно-виховного процесу в молодших класах школи сліпих», яка стала першою фундаментальною роботою у галузі тифлопедагогіки, у якій розглядалась проблема корекційного навчання дітей, а також першою докторською дисертацією з тифлопедагогіки в Україні [5]. І. С. Моргуліс був науковим керівником відомих у галузі тифлопедагогіки науковців: І. П. Чигринової, Є. П. Синьової, О. Р. Захарченка, Я. І. Дуткевича, О. Я. Фесенка, С. О. Покутневої, Е. Ю. Ютріної; В. М. Ремажевської; він доклав чимало зусиль для покращання тифлологічної освіти в Україні, викладав в Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького, за його сприяння запроваджено спеціальність «Тифлопедагогіка». Вчений брав участь у розробці перших програм з цієї спеціальності; багато зусиль доклав для створення в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова кафедри тифлопедагогіки, яку очолила його учениця – доктор психологічних наук, професор Є. П. Синьова. Вчений створив громадський університет тифлопедагогічних знань, систему підвищення кваліфікації тифлопедагогів; своєю активною просвітницькою та громадською діяльністю Ілля Семенович сприяв становленню сучасної тифлології в Україні і забезпеченню її міжнародного авторитету.

І. С. Моргуліс багато зробив для організації і вдосконалення роботи реабілітаційних центрів на базі Українського товариства сліпих, розробки методик підготовки незрячих до самостійного життя у навчально-виробничих об'єднаннях і виробництвах цього товариства,

створення букваря шрифтом Л. Брайля для сліпих і слабозорих; розробка навчальних програм для студентів зі спеціальності «Тифлопедагогіка»; створення українського громадського університету тифлопедагогічних знань; створення державної системи підвищення кваліфікації тифлопедагогів. Організуючи наукові дослідження, вчений спирався на фундаментальні праці психологів і педагогів свого часу, результати вивчення особливостей навчальної діяльності сліпих дітей, які проводилося науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами Міністерства освіти та Академії педагогічних наук СРСР, враховував встановлені на той час важливі психолого-педагогічні факти, які стосувались навчання і виховання сліпих.

У наукових працях І. С. Моргуліс розробив цілісну дидактико-методичну систему організації корекційно-виховного процесу, спрямовану на підвищення ефективності підготовки сліпих школярів до самостійного життя. І. С. Моргуліс обґрунтував важливе теоретичне положення, згідно з яким системний характер порушень розвитку сліпих дітей детермінує застосування системного підходу до педагогічного керівництва процесами компенсації і корекції [3, 10].

І. С. Моргуліс у наукових дослідженнях приділяв значну увагу напрацюванню власного концептуального апарату тифлопедагогічної науки. Цілі спеціального навчання він розглядав у нерозривному зв'язку та в єдності з перетворенням пізнавальної діяльності й розвитком особистості аномальної дитини. Корекційно-виховний процес в школі сліпих І. С. Моргуліс розглядав як підсистему загальної системи навчання учнів, а його принципи – як підсистему загальнодидактичних і загальнодефектологічних принципів. До принципів дослідник відносив положення дидактики, які мають високу міру узагальненості та пов'язані з сутнісними сторонами навчального процесу. Важливим принципом корекційно-виховного процесу в школах сліпих І. С. Моргуліс визначив посилення педагогічного керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів; відповідно й корекційно-виховний процес розглядається як динамічна система взаємопов'язаних діяльностей вчителів і учнів, яка враховує типологічні, вікові та індивідуальні особливості психофізичного розвитку сліпих дітей. Сьогодні загально визнано, що даний принцип є провідним у корекційно-виховному процесі [5, 7; 6, 55].

Особливу актуальність вчений надавав розвитку в сліпих дітей способів і прийомів чуттєвого пізнання; наголошував на системному підході до сенсорного виховання. Формування сенсорного досвіду наразі вважається принципом корекційного процесу, його виокремлення передбачає розгляд усіх психолого-педагогічних явищ у зв'язку з розвитком перцептивних дій сліпих дітей. І. С. Моргуліс вважав, що в органічному зв'язку із зазначеним принципом знаходиться також принцип розвитку дотикової діяльності сліпих, який визначає шлях реалізації попереднього; в системі принципів корекційно-виховного процесу педагог обґрунтував утворення блоку дидактичних категорій, що визначають засоби педагогічних впливів на розвиток перцептивної діяльності сліпих дітей [7].

Наприкінці 70-х років ХХ століття І. С. Моргуліс також зробив висновок про необхідність реалізації принципу інтелектуалізації навчально-пізнавальної діяльності та про особливе значення здатності до встановлення співвідношень між об'єктами пізнання, оволодіння системами зв'язків і відносин між предметами й явищами в змісті пізнавальної діяльності сліпих дітей. Це дозволило вченому вважати розвиток у сліпих школярів співвідносної діяльності ще одним принципом корекційно-виховного процесу, який розглядається дослідником в органічному взаємозв'язку з інтелектуалізацією навчально-пізнавальної діяльності. Сформульовані І. С. Моргулісом принципи корекційно-виховного процесу в школах сліпих упродовж останніх років визначають основні напрями організації спеціального навчання [7; 8].

Вченому у 80-х роках ХХ століття вдалося встановити низку напрямів і завдань педагогічного керівництва пізнавальною діяльністю сліпих дітей, до яких належать: формування вихідної пізнавальної позиції; формування уявлень про об'єкти навчальної діяльності; засвоєння нового на основі навчання способам і прийомам розумових дій;

отримання зворотнього зв'язку щодо якості засвоєних знань і навчально-пізнавальних дій; заповнення прогалін у знаннях і систематизація нових знань [5, 20].

І. С. Моргуліс вперше визначив педагогічні чинники, які надають компенсаторно-корекційної спрямованості предметно-практичній діяльності: посилення розвиваючих функцій праці шляхом підбору відповідних предметів діяльності, підвищення пізнавального значення праці на основі активізації сенсорних дій, формування повноцінних уявлень про предмети діяльності; зміцнення зв'язків між практичними, сенсорними і розумовими діями сліпих; інтелектуалізація практичних і сенсорних дій учнів; розширення зв'язків змісту трудового навчання з навколишнім життям [3; 7].

Значною заслугою вченого також є формулювання важливого теоретичного положення, згідно з яким у сліпих дітей недостатньо актуалізується словник, який накопичується в процесі діяльності. І. С. Моргуліс підкреслював, що ізольованість сенсорного та мовленнєвого досвіду сліпих школярів проявляється в недостатній співвіднесеності чуттєвого та словесно-понятійного, примітивному характері асоціацій. Він уперше встановив умови формування повноцінного сенсорного досвіду дітей, до яких відносив: цілеспрямоване керівництво навчально-пізнавальними діями сліпих дітей; систематизацію отриманих вражень на основі їх смислової значущості; переведення у мовлення чуттєвих даних; включення сформованих уявлень і словесних визначень в ширшу систему зв'язків; активізацію відтворювальної мовленнєвої діяльності учнів у процесі виконання ними вербальних завдань [5].

Таким чином, встановлений науково-педагогічний доробок І.С. Моргуліса склав більше 200 наукових праць. Учений став в Україні першим доктором педагогічних наук в галузі тифлопедагогіки, створив наукову школу, яка включає приблизно двадцять послідовників, які наразі розробляють актуальні напрями здійснення корекційної роботи зі слабозорими учнями, розвивають тифлологічну науку в Україні та за її межами. Осяжність теоретичного внеску, виявленого в педагогічній спадщині І. С. Моргуліса, ставлять вченого в ряд видатних методологів і теоретиків тифлологічної науки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. .

Найбільшим внеском І. С. Моргуліса в теорію тифлології стали: розробка у наукових працях цілісної дидактико-методичної системи організації корекційно-виховного процесу, спрямованої на підвищення ефективності підготовки незрячих школярів до самостійного життя; обґрунтування теоретичного положення щодо необхідності застосування системного підходу до педагогічного керівництва процесами компенсації і корекції порушень розвитку незрячих дітей, детермінації змісту і форми корекційно-виховного процесу віковими та психофізичними можливостями дітей, педагогічними умовами їх нормалізації; розробка системи принципів, які визначають основні напрями компенсаторно-корекційних впливів на незрячих, базуються на загальнодидактичній і загальнодефектологічній основі, забезпечують спрямованість педагогічних дій на розвиток й удосконалення операціональної сторони навчання, причому провідного значення набув принцип посилення педагогічного керівництва, який реалізується разом з іншими сформульованими вченим принципами (формування сенсорного досвіду, розвитку дотикової діяльності, інтелектуалізації навчально-пізнавальної діяльності, формування співвідносної діяльності); розкриття дидактичної сутності функцій педагогічного керівництва корекційно-виховним процесом, яка полягає у застосуванні системи методичних засобів, що сприяють реалізації розвиваючого значення навчання і активізації пізнавальних можливостей учнів; формулювання висновку про залежність нормалізації психіки незрячих дітей від рівня навчально-пізнавальної діяльності і спеціальних педагогічних умов, визначення педагогічних чинників компенсаторно-корекційної спрямованості предметної діяльності. Зроблений вченим акцент на трудовому навчанні як засобі компенсаторного розвитку знаменував появу у 80-х роках нового підходу до змісту і методів трудової підготовки учнів з порушеннями зору; встановлення закономірності, згідно з якою активна предметна діяльність сліпих дітей сприяє накопиченню чуттєвої інформації і готує ґрунт для формування конкретно-образної основи мовлення. Вчений довів, що у процесі різної за змістом діяльності незрячі діти накопичують

словниковий запас, виявив факти передачі чуттєвих даних в словесну систему і актуалізації останньої в умовах навчальної діяльності.

Дослідження наукової школи вченого спрямовуються на вивчення теоретико-методологічних засад тифлології, вдосконалення змісту освіти в навчально-виховних закладах для осіб з порушеннями зору; відкривають нові перспективи вирішення актуальних проблем корекційно-виховного процесу в умовах сьогодення, зокрема: дослідження диференціації навчання дітей з глибокими порушеннями зору; вивчення компенсаторно-корекційної сутності методів навчання, пошуку варіантів поєднання методів і посилення їх розвиваючих функцій; вивчення шляхів формування у сліпих дітей соціального досвіду; розробки шляхів реалізації зв'язків у змісті й методах корекційно-виховної роботи зі сліпими дітьми різних вікових і освітніх груп; використання педагогічних і психологічних знань при проведенні тифлологічних досліджень тощо, чим сприяють подальшій реалізації наукових знахідок на практиці. Науковий доробок І. С. Моргуліса має важливе значення не тільки для тифлології, але й для інших галузей дефектології як психолого-педагогічної дослідницької та практичної системи. Серед можливих напрямів подальших досліджень можна назвати: внесок І. С. Моргуліса в розробку системи реабілітації незрячих, розробка вченим методологічних проблем тифлології, розробка вченим проблем теорії виховання підростаючого покоління тощо.

Література:

1. **Моргуліс І. С.** Дидактичні основи сенсорного виховання дітей з вадами зору / І. С. Моргуліс // Методичні розробки питань навчання, виховання та корекційної роботи в спеціальних школах. Частина 2. – К. : Рад. школа, 1972, [с. 165–169].
2. **Моргуліс І. С.** Розвиток конструктивно-технічних умінь у учнів молодших класів школи сліпих / І. С. Моргуліс // Питання дефектології. Вип. 2. – К. : Рад. школа, 1976, [с. 211–216].
3. **Моргуліс І. С.** Методические рекомендации по организации коррекционно-воспитательного процесса в дошкольных учреждениях для детей с патологией зрения / І. С. Моргуліс, Т. П. Свиридюк, С. А. Покутнева. – К., 1977, [69 с].
4. **Моргуліс І. С.** Развитие познавательной деятельности учащихся с глубокими нарушениями зрения в процессе обучения / І. С. Моргуліс // Дефектология (Москва). – 1979, [3, с. 55–59].
5. **Моргуліс І. С.** Теоретические основы коррекционно- воспитательного процесса в младших классах школы слепых / І. С. Моргуліс // Автореф. дис. доктора педагогических наук: 13.00.03. – М., 1984, [с. 31]
6. **Справочник по тифлологии** / Под общей ред. В. М. Акимовской, І. С. Моргуліса. – К., 1988, [с. 97].
7. **Моргуліс І. С.** Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых / І. С. Моргуліс. – К., 1991, [с. 73].
8. **Моргуліс І. С.** Трудовая реабилитация инвалидов по зрению / І. С. Моргуліс, В. М. Акимовский. – К. : Радянська школа, 1983, [с. 141].

УДК 376.1:371.671.11:811.161.2+376.1-056.264

Бартенєва Л.І.

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА МОДЕЛЬ ПІДРУЧНИКА «ЧИТАНКА» ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТПМ

У статті автор розкриває актуальність формування читацької компетенції у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення, які навчаються в спеціальних загальноосвітніх школах. Характеризує основні структурні компоненти підручника, з урахуванням сучасних поглядів на механізми мовленнєвих порушень і технологію їх подолання. Розкриває шляхи впровадження низки інновацій у зміст і структуру підручника «Читанка» для учнів 2-х класів з тяжкими порушеннями мовлення. Знайомить зі шляхами реалізації психолінгвістичного підходу до змісту підручника «Читанка» для дітей з важкими порушеннями мови.